

Przemoc psychiczna wobec dziecka – aspekty prawne

Niniejsze opracowanie ma na celu ukazanie złożoności zjawiska krzywdzenia psychicznego dzieci. Z punktu widzenia prawa poszczególne przejawy takiej formy krzywdzenia mogą stanowić bowiem, z jednej strony, czyn zabroniony, powodujący konieczność wszczęcia i prowadzenia postępowania karnego, z drugiej zaś — mogą one być jednocześnie bezprawnym naruszeniem dóbr osobistych dziecka, co uzasadnia wystąpienie z odpowiednim roszczeniem na drogę procesu cywilnego. Krzywdzenie psychiczne może być także postrzegane z innej perspektywy — wówczas gdy dokonywane jest w relacjach rodzinnych. W takich sytuacjach będzie ono mogło być utożsamiane z przemocą w rodzinie, powodującą konieczność działania określonych służb w ramach procedury „Niebieskie Karty”.

I. Zagadnienia wstępne

W Konstytucji RP¹, w art. 30, wskazuje się, że przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela (bez względu na to, w jakim ten człowiek i obywatel jest wieku). Dziecku, czyli człowiekowi do 18. roku życia², przysługują niewątpliwie: godność, cześć i inne dobra o charakterze niematerialnym. Prawną ochronę tych dóbr zapewnia m.in. art. 16 Konwencji o prawach dziecka, który stanowi, iż żadne dziecko nie będzie podlegało arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w sferę jego życia prywatnego, rodzinnego lub domowego czy w korespondencję ani bezprawnym zamachom na jego

honor i reputację oraz że dziecko ma prawo do ochrony prawnej przeciwko zamachom na te dobra. Dalej idący jest art. 19 Konwencji, który wprost stanowi, iż państwa-strony będą podejmowały właściwe kroki dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy, zarówno fizycznej, jak i psychicznej.

Pojęcie przemocy czy krzywdzenia psychicznego jest oczywiście trudne do zdefiniowania. Ich przejawami będą najczęściej zachowania naruszające cześć lub godność dziecka, jak np. poniżanie, wyszydzanie, straszenie, ale także zachowania godzące w inne dobra, takie jak: wolność, życie prywatne, rodzinne, tajemnica korespondencji³.

¹ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

² Artykuł 1 Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., ratyfikowanej przez RP, Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.

³ Porównaj z definicją przemocy w rodzinie — art. 2 pkt 2) ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. Nr 180, poz. 1493 ze zm.), która stanowi, że przez przemoc w rodzinie należy rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra

Na potwierdzenie tezy, iż katalog zachowań składających się na przemoc psychiczną nie jest (i nie może być) zamknięty, można przytoczyć orzeczenie Sądu Apelacyjnego w Katowicach⁴, które zapadło w sprawie przeciwko ojcu, który strzelał z wiatrówki do świnki morskiej i kanarka, należących do jego dzieci. Ponieważ zrobił to umyślnie, a jego działanie było podyktowane chęcią sprawienia

przykrości członkom rodziny i zademonstrowania swej siły, sąd uznał, iż był to element psychicznego znęcania się nad członkami swojej rodziny, a zatem forma przemocy psychicznej stosowana wobec tych osób.

Analizując aspekty prawne tej przemocy, należy sięgnąć zarówno do przepisów prawa karnego, cywilnego, jak i regulacji dotyczących przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

II. Przemoc psychiczna w ujęciu karnoprawnym

1. Czyny zabronione mogące stanowić przemoc psychiczną wobec dziecka

Zachowania naruszające niematerialne dobra dziecka, niepowodujące jednocześnie naruszenia nietykalności cielesnej czy innych, dalej idących szkód o charakterze cielesnym, mogą być w konkretnym przypadku zakwalifikowane jako przestępstwo przeciwko wolności, czci lub przeciwko rodzinie i opiece. W tym pierwszym katalogu przestępstw (rozdział XXIII Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny⁵) znajduje się m.in. art. 189 k.k. dotyczący **pozbawienia wolności**, przewidujący za ten występpek karę pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jak wskazuje się w doktrynie, ustawa nie precyzuje sposobów pozbawienia wolności, mogą to być więc wszelkie techniczne sposoby uniemożliwienia swobodnego przenoszenia się na inne miejsce, np. skrupowanie ofiary, wepchnięcie jej do pomieszczenia, które następnie zostaje zamknięte, zakazanie opuszczenia pomieszczenia pod groźbą pozbawienia życia. Jak podkreśla M. Filar, sposobem pozbawienia wolności może być także spowodowanie sytuacji, w której zrealizowanie przez ofiarę swego prawa do opuszczenia miejsca pobytu wiązałoby się

dla niej z wysokim ryzykiem lub uciążliwością psychiczną, np. skok z okna (Filar 2010).

W ramach przemocy psychicznej wobec dziecka zdarzać się mogą także **groźby karalne**, czyli groźby popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego lub jego osoby najbliższej, np. jego rodzica (art. 190 k.k.). Zachowanie takie będzie stanowiło czyn zabroniony tylko wówczas, gdy wzbudza w małoletnim uzasadnioną obawę, że groźba zostanie spełniona. Jak podkreśla A. Michalska-Warias, przez groźbę należy rozumieć takie oddziaływanie na psychikę drugiej osoby, które wywołuje w niej strach i obawę, i które może (choć nie musi) zmierzać do podporządkowania osoby zastraszanej woli wypowiadającego groźbę (Michalska-Warias 2010).

Na marginesie należy dodać, że część zachowań uchodzących za groźby w potocznym rozumieniu tego słowa nie będzie mogło być zakwalifikowane jako czyny zabronione z art. 190 k.k.

Nie będzie stanowić przestępstwa groźby karalnej na szkodę małoletniego np. zachowanie polegające na groźeniu mu oddaniem go do placówki opiekuńczo-wychowawczej („domu

osobiste osób wymienionych w pkt 1), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.

⁴ Wyrok SA w Katowicach z 22 czerwca 2006 r., II AKa 199/06, *Krakowskie Zeszyty Sądowe* 2006/11, poz. 59.

⁵ Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.

dziecka”). Nie stoi to jednak na przeszkodzie, by kwalifikację tego zachowania rozważyć w kontekście art. 207 k.k., o ile obok niego na szkodę dziecka dokonywane są jeszcze inne czyny składające się na znęcanie nad małoletnim (szerzej zobacz uwagi do art. 207 k.k.).

Ściganie przestępstwa z art. 190 k.k. następuje na wniosek pokrzywdzonego (o problemach proceduralnych z tym związanych czytaj niżej) i zagrożone jest grzywną, karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Zbliżoną do omawianej wyżej formą psychicznej przemocy wobec dziecka może być czyn zabroniony opisany w art. 191 § 1 k.k., tj. **stosowanie groźby bezprawnej⁶ w celu zmuszenia** innej osoby, w tym małoletniego, do określonego działania, zaniechania lub znośnienia. Czyn ten zagrożony jest karą pozbawienia wolności do lat 3. Ważne, że bez znaczenia — z punktu widzenia przepisu — do czego się zmusza, ale fakt, że zmusza się środkami niedozwolonymi przez prawo⁷ (zatem czyn ten także stanowi przestępstwo, gdy zmusza się do zachowań zgodnych z prawem, legalnych).

Istotnym *novum* w polskim prawie karnym jest czyn zabroniony **uporczywego nękania (stalkingu)**, który został wprowadzony do k.k. nowelą z 25 lutego 2011 r.⁸ Zgodnie z art. 190a § 1 k.k., kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Zgodnie z uzasadnieniem projektu nowelizacji⁹, przepis ten odpowia-

da na potrzebę penalizacji zjawiska przemocy emocjonalnej, polegającej na np. rozpowszechnianiu plotek i oszczerstw na temat danej osoby, nawiązywaniu kontaktu z nią przy pomocy osób trzecich, groźbach lub szantażu, częstych, głuchych, obscenicznym telefonach, groźbach pod adresem najbliższych, niechcianych listach, e-mailach lub SMS, niechcianym robieniu zdjęć, niszczeniu rzeczy, niechcianym dotyku, upublicznianiu wizerunku ofiary i innych¹⁰. Każdy pokrzywdzony, w tym pokrzywdzony małoletni, na gruncie tego przepisu powinien być chroniony przed powtarzalnymi zachowaniami, które go dręczą i wywołują u niego poczucie zagrożenia lub naruszenia prywatności¹¹. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na art. 190a § 2 k.k., który penalizuje czyn polegający na podszywaniu się pod inną osobę, wykorzystanie jej wizerunku lub innych danych osobowych w celu wyrządzenia jej szkody majątkowej lub osobistej. Jest to odpowiedź na narastający problem zamieszczania zdjęć ofiar i komentarzy ujawniających informacje o nich w Internecie, rozpowszechniania informacji o pokrzywdzonym, np. w ramach tworzonych bez wiedzy i zgody ofiary kont osobistych na portalach społecznościowych¹². Ściganie przestępstwa stalkingu odbywa się na wniosek pokrzywdzonego.

Jeśli 18-latek przełamuje zabezpieczenia, by dostać się na konto swojej 15-lętniej koleżanki w portalu społecznościowym, a następnie zamieszcza na nim oszczercze informacje o dziewczynce, wysyła wulgarne wiadomości do jej znajomych itp., to może on

⁶ Groźba bezprawna to, zgodnie z art. 115 § 12 k.k., zarówno groźba, o której mowa w art. 190 k.k., jak i groźba spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej; nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem.

⁷ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z 1 października 1997 r., II KKN 264/96, LexPolonica nr 352170.

⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 2011 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny, Dz.U. Nr 72, poz. 381.

⁹ Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny, druk sejmowy nr 3553, www.sejm.gov.pl

¹⁰ Jw.

¹¹ Jw.

¹² Jw.

podlegać odpowiedzialności karnej. Czyn jego może zostać zakwalifikowany z art. 190a § 2 k.k. oraz z art. 267 § 1 k.k. (lub jako inne przestępstwo przeciwko ochronie informacji).

Przemoc emocjonalna wobec dziecka może przybierać także formę **znieważenia**, spenalizowanego w art. 216 k.k. (umieszczonego w rozdziale XXVII k.k. — Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej). Zgodnie z jego § 1, kto znieważa inną osobę w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność, lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. W przypadku znieważenia wymaga się, by pokrzywdzony odczuwał, iż urażono jego godność osobistą. Znieważać można zarówno wypowiedzią ustną, pisemną, jak i nawet gestem (Piórkowska–Flieger 2010). Ściganie tego przestępstwa odbywa się z oskarżenia prywatnego (o problemach proceduralnych z tym związanych czytaj niżej).

Najbardziej jednak intensywną formą przemocy psychicznej wobec dziecka stanowi czyn zabroniony **znęcania się**, stypizowany w art. 207 § 1 k.k. Zgodnie z przywoływanym przepisem, kto znęca się psychicznie nad osobą najbliższą albo nad małoletnim, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jak wskazuje się w dok-

trynie i orzecznictwie, znęcanie psychiczne to zachowanie polegające na umyślnym zadawaniu poważnych cierpień moralnych (zob. wyrok SN z 11 lutego 2003 r.¹³). Mogą to być działania powtarzające się lub jednorazowe, charakteryzujące się intensywnością i rozciągłością w czasie (Szkwarczyk 2010). Na znęcanie psychiczne mogą składać się takie zachowania, jak poniżanie, wyszydzanie, straszenie, niszczenie rzeczy (Siwik 2010).

Gdy 13-latek jest wyzywany przez swojego ojca, wówczas to zachowanie może zostać wstępnie zakwalifikowane jako znieważenie (art. 216 k.k.), które jest ścigane z oskarżenia prywatnego. Jednak jeśli wyzywanie jest systematyczne, rozciągnięte w czasie, powoduje cierpienia ze strony małoletniego i negatywne skutki w jego psychice (np. obniżenie poczucia własnej wartości), ponadto jeśli towarzyszą mu innego rodzaju zachowania ojca sprzeczne z prawem (np. groźby, pozbawienie wolności), to takie zachowania będzie można próbować zakwalifikować z art. 207 k.k. — jako przestępstwo znęcania się.

Mimo iż omawiane przestępstwo znajduje się w rozdziale XXVI k.k. (przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece) i dość jednoznacznie kojarzy się z przemocą w rodzinie, należy podkreślić, iż każde znęcanie się nad małoletnim (niekoniecznie w ramach rodziny) stanowi przestępstwo z art. 207 k.k.

2. Kontratyp karcenia małoletniego

W tym miejscu należy wspomnieć także o kontratypie pozaustawowym karcenia, tj. o okoliczności, która uchyla karalność za czyn zabroniony popełniony na szkodę dziecka, je-

śli popełniony jest on w ramach uprawnień rodzicielskich i w celu wychowawczym. Zakres kontratypu karcenia ewoluował z czasem¹⁴, by dziś przybrać poniżej opisaną formę.

¹³ Sygn. akt IV KKN 312/99, LexPolonica nr 365172, Prok. i Pr. 2003, nr 9, poz. 3, dodatek.

¹⁴ Zob. m.in. Andrejew (1964), gdzie autor wskazuje, iż karcenie cielesne jest dopuszczalne pod warunkiem, iż:

- 1) odbywa się w stosunku do osoby niepełnoletniej;
- 2) odbywa się w stosunkach rodzinnych (a nie np. służbowych);
- 3) ma cel wychowawczy (wystarczy subiektywna ocena karcącego, że działa w takim celu);
- 4) cel wychowawczy zachowania jest społecznie dodatni;
- 5) jest sprawiedliwe (zawsze powinno łączyć się z przekonaniem karcącego o winie małoletniego);
- 6) nie zagraża zdrowiu psychicznemu i fizycznemu małoletniego;
- 7) jest wykonywane w sposób zwyczajowo przyjęty w danym środowisku.

Jak podaje R. Krajewski, przesłanki dopuszczalności karcenia małoletniego to m.in.: karcenie osoby niepełnoletniej przez rodziców/opiekunów, cel wychowawczy, proporcjonalność środków do wagi przewinienia, sprawiedliwość, użycie środków niezagrażających psychicznemu rozwojowi dziecka i umiarkowanych (w akceptowanej społecznie formie). Istotną zmianą legislacyjną w kwestii karcenia była zmiana wprowadzona ustawą z dnia 10 czerwca 2010 r.¹⁵ Nowelizacja ta wprowadziła do ustawy z 25 lutego 1964 r. — Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹⁶ artykuł 96¹. Przepis ten stanowi, iż osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych. Omawiany zapis nie obejmuje więc karcenia niepołączonego z naruszeniem nietykalności cielesnej dziecka. Warto w tym miejscu wskazać, iż przepis art. 96¹ ulegał wielokrotnie zmianom podczas prac legislacyjnych. Sejmowa Podkomisja Nadzwyczajna w grudniu 2009 r. wprowadziła, obok proponowanego wcześniej zapisu o zakazie kar cielesnych, także zakaz „zadawania cierpień psychicznych i innych form poniżania dziecka”. W tej wersji przepis został

uchwalony przez Sejm w maju 2010 r., jednak w toku prac legislacyjnych w senacie skreślono ww. sformułowanie (Kosek 2011). Tak więc nie ma wątpliwości, iż ustawodawca nie zamierzał wprowadzać zakazu karcenia skutkującego psychicznym krzywdzeniem dziecka.

Niektóre zachowania, wypełniające znamiona ww. czynów zabronionych, będą mogły być dozwolone w relacji rodzic–dziecko, przy spełnieniu ww. przesłanek kontratypu. Jak podkreśla F. Ciepły, zgodne z prawem będzie zarówno niewypuszczenie dziecka z domu po godz. 22 (mimo iż zachowanie to wypełnia znamiona czynu z art. 189 k.k.), sprawdzanie treści poczty elektronicznej dziecka lub jego kontaktów w komunikatorze internetowym (mimo iż odpowiada to czynowi z art. 267k.k.), jak i usunięcie niewłaściwych czy niebezpiecznych treści lub gier z komputera dziecka (art. 268 k.k.) (Ciepły 2009). Często nie będzie także bezprawne karcenie, które wypełnia znamiona czynu zabronionego, takiego jak np. znieważenie dziecka, zmuszenie go do określonego działania, naruszenie tajemnicy jego korespondencji. Katalog tych czynów nie jest zamknięty (szerzej: Trocha, *Kontratyp...*).

3. Trudności proceduralne związane ze ściganiem czynów składających się na przemoc psychiczną

W przypadku zastosowania wobec małoletniego przemocy psychicznej, zakwalifikowanie tego zachowania z konkretnego artykułu k.k. może przysparzać pewne trudności. Ma to natomiast niepodważalnie znaczenie, zwłaszcza w kontekście trybu ścigania konkretnego przestępstwa. O ile bowiem czyny znęcania się (art. 207 k.k.) i pozbawienia wolności (art. 189 k.k.) są ścigane

z urzędu, to już groźba karalna (art. 190 k.k.) i stalking (art. 190a k.k.) ścigane są na wniosek, a przestępstwo znieważenia (art. 216 k.k.) jest przestępstwem prywatnoskargowym. Ma to o tyle znaczenie, że w przypadku przestępstwa ściganego z urzędu wystarczającą podstawą wszczęcia postępowania karnego jest złożenie (przez kogokolwiek) zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestęp-

¹⁵ Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 125, poz. 842.

¹⁶ Dz.U. Nr 9, poz. 59 ze zm.

stwa (art. 305 § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego¹⁷), a przy przestępstwie wnioskowym konieczne jest złożenie przez pokrzywdzonego wniosku o ściganie (art. 12 § 1 k.p.k.¹⁸). Natomiast w przypadku przestępstw prywatnoskargowych, to pokrzywdzony wnosi prywatny akt oskarżenia i popiera go przed sądem (rozdziały 6 i 52 k.p.k.).

Biorąc pod uwagę fakt, iż dziecko nie jest uprawnione do dokonywania ważnych czynności w toku postępowania karnego (zob. art. 11–16 Ustawy z 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny¹⁹), pojawia się problem

jego reprezentacji w dokonywaniu czynności, takich jak złożenie wniosku o ściganie czy wniesienie prywatnego aktu oskarżenia. Problem nie występuje, jeśli sprawcą przestępstwa jest osoba inna niż rodzic. Wówczas to rodzic reprezentuje dziecko w ww. czynnościach. Jednak jeśli domniemanym sprawcą jest jeden z rodziców, to pojawia się konflikt interesów, który — na gruncie art. 98 § 3 k.r.o. — uniemożliwia reprezentację dziecka przez drugiego z nich²⁰. W takiej zaś sytuacji, Sąd Najwyższy nakazuje powołanie kuratora do reprezentacji małoletniego w tym konkretnym postępowaniu²¹.

III. Przemoc psychiczna jako forma przemocy w rodzinie

Na uwagę zasługuje także fakt, iż krzywdzenie psychiczne dziecka może stanowić jedną z odmian przemocy w rodzinie. Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie²² w art. 2 pkt 2 definiuje to zjawisko. Definicja stanowi, iż jest to m.in. jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny (np. dzieci własnych, przysposobionych, wnuków), w szczególności naruszające ich godność, wolność, w tym seksualną, powo-

dujące szkody na ich zdrowiu psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.

Zidentyfikowanie zachowania sprawcy jako przemocy w rodzinie powinno, według ustawy, powodować obowiązek działania określonych służb (oświaty, pomocy społecznej, ochrony zdrowia, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych i Policji). Podstawowym działaniem ww. służb jest wszczęcie postępowania „Niebieskie Karty” przez wypełnienie formularza „Niebieska

¹⁷ Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm. Przepis ten stanowi, iż niezwłocznie po otrzymaniu zawiadomienia o przestępstwie organ powołany do prowadzenia postępowania przygotowawczego obowiązany jest wydać postanowienie o wszczęciu bądź o odmowie wszczęcia śledztwa.

¹⁸ Przepis ten stanowi, iż w sprawach o przestępstwa ścigane na wniosek postępowanie z chwilą złożenia wniosku toczy się z urzędu. Organ ścigania poucza osobę uprawnioną do złożenia wniosku o przysługującym jej uprawnieniu.

¹⁹ Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.

²⁰ Zob. Uchwałę Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2010 r., I KZP 10/2010, LexPolonica nr 2391086, Biuletyn Prawa Karnego 2010/4, w którym SN stwierdził, że: „Rodzic małoletniego nie może, działając w charakterze przedstawiciela ustawowego, wykonywać praw tego małoletniego jako pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, w tym także w postępowaniu z oskarżenia prywatnego, jeżeli oskarżonym jest drugi z rodziców”.

²¹ Zob. też Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 6 maja 2009 r., II AKa 396/2008, w którym sąd ten uznał, iż: „W wypadku pokrzywdzonych małoletnich złożenie wniosku o ściganie przestępstwa dokonanego na ich szkodę stanowi przejaw wykonywania władzy rodzicielskiej i z reguły leży w ich interesie. Bezczyność w tym względzie rodziców może być oceniana jako nienależyte wykonywanie władzy rodzicielskiej i uzasadniać wydanie przez sąd stosownych zarządzeń. Przykładowo mogą one polegać na wydaniu rodzicowi polecenia złożenia wniosku o ściganie albo — w wypadku niezrealizowania zaleconego mu obowiązku — na ustanowieniu do tej czynności specjalnego kuratora”.

²² Dz.U. Nr 180, poz. 1493 ze zm.

Karta – A” (§ 2 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”²³). Postępowanie to toczyć się będzie dalej przed zespołem interdyscyplinarnym czy grupą roboczą, które ustalą indywidualny plan pomocy pokrzywdzonemu i będą monitorować sytuację rodziny. Jednak poza wypełnieniem formularza, każda ze służb ma wiele innych obowiązków, które m.in. polegają na poinformowaniu ofiary o możliwościach dalszego działania, udzieleniu jej pomocy medycznej, rozmowie z domniemanym sprawcą, ale przede wszystkim — udzieleniu pomocy i wsparcia, które leżą w kompetencjach danej instytucji (zob. § 11–16 rozporządzenia). W efekcie zarówno działania tych służb, jak i działania zespołów/grup, które oferują rodzaj pakietu pomocowego ofierze (oraz sprawcy) przemocy, mają doprowadzić do zaprzestania stosowania tej przemocy.

Pedagog szkolny, któremu dziecko ujawnia, iż jego dziadek wyśmiewa się z niego, grozi i używa wobec niego wulgarnych określeń, ma obowiązek podjęcia interwencji w ramach procedury „Niebieskie Karty” (wypełnienie formularza „Niebieska Karta – A”). Jednocześnie pedagog powinien podjąć

czynności zmierzające do objęcia dziecka pomocą, która leży w kompetencjach jednostki oświaty (np. udzielenie pomocy psychologicznej, pedagogicznej). Ponadto, jeśli podejrzewa, że doszło do popełnienia na szkodę dziecka przestępstwa (np. z art. 207 k.k.), ma on obowiązek niezwłocznego zawiadomienia organów ścigania o tym podejrzeniu (art. 304 k.p.k. oraz art. 12 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie).

Na marginesie należy tylko podkreślić, iż nieprawidłowe jest utożsamianie przemocy w rodzinie z przestępstwem znęcania się (w tym znęcania się psychicznego). Przemoc w rodzinie sama w sobie nie jest przestępstwem, pewne jej elementy mogą wypełniać znamiona czynów zabronionych, jednak nie zawsze tak musi być. Ponadto, utożsamianie przemocy w rodzinie z konkretnym rodzajem przestępstwa powoduje konfuzję co do celów postępowania karnego i procedury „Niebieskie Karty”. Cele tych dwóch postępowań (a także ich przebieg) są zupełnie różne. Procedura „Niebieskie Karty” jako główny cel przyjmuje wielowymiarową, interdyscyplinarną pomoc pokrzywdzonemu (i sprawcy) przemocy. Postępowanie karne ma zaś głównie na celu wykrycie i ukaranie sprawcy (zob. art. 2 k.p.k.).

IV. Przemoc psychiczna jako zagrożenie dobra dziecka

Jeśli przemoc psychiczna stosowana jest w relacjach rodzinnych (rodzice–dzieci), rozpatrywana może być także w kategoriach zagrożenia dobra dziecka. Zgodnie z art. 109 § 1 k.r.o., w razie wystąpienia zagrożenia dobra dziecka, sąd opiekuńczy powinien wydać odpowiednie zarządzenia. Są nimi m.in.: zobowiązanie rodziców do pracy z asystentem rodziny, skierowanie rodziców do specjalisty zajmującego się terapią rodzinną, poddanie wykonywania władzy ro-

dzicielskiej nadzorowi kuratora, w skrajnych zaś przypadkach — zarządzenie umieszczenia mało-letniego w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo w instytucjonalnej pieczy zastępczej.

Należy tu podkreślić, iż ingerencja sądu opiekuńczego we władzę rodzicielską nie jest uzależniona od tego, czy rodzice zagrażają dobru dziecka w sposób zawiniony czy też nie (w przeciwieństwie do dotychczas omówionych form krzywdzenia dziecka,

²³ Dz.U. Nr 209, poz. 1245.

tj. ww. czynów zabronionych oraz przemocy w rodzinie, które są umyślne). Jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 10 stycznia 2000 r.²⁴, wydane przez sąd opiekuńczy zarządzenia zmierzają do usunięcia wszelkiego rodzaju zagrożeń dobra dziecka bez względu na to, czy trudności w wykonywaniu władzy rodzicielskiej są przez rodziców zawinione czy nie. Zarządzenia te nie mają bowiem na celu ukarania osób

wykonyjących władzę rodzicielską, lecz zagwarantowanie niezakłóconego rozwoju dziecka.

Jeśli rodzice na skutek niezaradności wychowawczej, wynikającej z ich niedorozwoju umysłowego, krzywdzą psychicznie swoje dzieci, m.in. przez zaniedbywanie ich potrzeb emocjonalnych czy edukacyjnych, sąd opiekuńczy może wobec nich wydać odpowiednie zarządzenie²⁵.

V. Przemoc psychiczna jako naruszenie dóbr osobistych małoletniego

Dość rzadko ujmuje się krzywdzenie psychiczne w kontekście cywilnoprawnym jako naruszenie dóbr osobistych. Zgodnie z art. 23 k.c., dobra osobiste człowieka pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Niewątpliwie, jak już wcześniej wskazano, także małoletnim przysługują dobra osobiste, objęte ochroną przewidzianą we wzmiankowanym przepisie.

Jak podkreśla się w doktrynie, Kodeks cywilny nie zawiera definicji dóbr osobistych. Ich katalog jest niezamknięty, a zatem istnieje wiele dóbr korzystających z ochrony prawnej i wiele praw osobistych chroniących te dobra (Dmowski 2011). Takimi dobrami są m.in. cześć, wizerunek (wymienione wprost w ustawie) czy też życie rodzinne, więź rodziców z dzieckiem (określone w orzecznictwie²⁶). Konkretnie bezprawne zachowania wobec małoletniego, naruszające ww. dobra mogą więc stanowić podstawę roszczeń cywilnoprawnych. Artykuł 24 § 1 k.c. stanowi bowiem, iż ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, usunięcia jego skutków, zadośćuczynienia pieniężnego lub

zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

Należy pamiętać, iż w przypadku naruszenia dóbr osobistych dziecka przez jednego z rodziców, powstanie zawsze problem tego, czy to zachowanie jest w danych okolicznościach bezprawne. Problem bezprawności będzie w takich sytuacjach musiał być zawsze rozstrzygany w odniesieniu do uprawnień przyznanych rodzicom w ramach władzy rodzicielskiej. Jak bowiem stanowi art. 95 § 1 k.r.o. władza rodzicielska obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw. Jednocześnie art. 96 § 1 k.r.o. wskazuje, iż rodzice mają obowiązek wychowania dziecka i kierowania nim. K. Gromek wskazuje, iż w ramach obowiązku wychowania rodzice winni wpajać dziecku zasady moralności, wyrabiać w nim pracowitość, sumienność (Gromek 2006, s. 131). Natomiast w ramach kierowania dzieckiem powinni regulować i nadzorować tryb życia dziecka, by m.in. chronić je przed niebezpieczeństwami (Gromek 2006, s. 132). By te obowiązki wykonywać, rodzice mają prawo stosowania przy-

²⁴ Sygn. akt III CKN 1126/99, LexPolonica nr 401987.

²⁵ Zob. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 1966 r., II CR 201/66, LexPolonica nr 323019.

²⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 15 lipca 2010 r., I ACa 437/2010.

musu wobec nieposłusznego dziecka i karcenia w odpowiedniej formie (z uwzględnieniem art. 96¹ k.r.o.) (Gromek 2006, s. 115).

Granice wykonywania uprawnień i obowiązków rodzicielskich wskazuje art. 95 § 3 k.r.o., który stanowi, iż władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga **dobro dziecka** i interes społeczny. Przesłanka dobra dziecka, którą z założenia kieruje się sąd opiekuńczy przy wszelkich postępowaniach dotyczących dziecka, może stanowić słowo–klucz w ustaleniu zakresu legalnych działań rodziców wobec dzieci.

Jeśli rodzice podejrzewają, że nastolatek zażywa narkotyki, mają prawo ograniczyć

i kontrolować jego wydatki, a także — w razie potrzeby — naruszyć inne prawa dziecka, jak np. wolność decydowania o sobie, prawo do prywatności, by go chronić (np. przez przeszukiwanie pokoju dziecka, ograniczenie jego kontaktów ze środowiskiem).

Jeśli chodzi o kwestie proceduralne, w przypadku małoletniego, którego dobra osobiste zostały naruszone, jego reprezentacja w postępowaniu cywilnym należy oczywiście do jego przedstawicieli ustawowych (rodzic, opiekun prawny). W przypadku zaś, gdy naruszyicielem tych dóbr jest któryś z rodziców, aktualność zachowują wyżej przytoczone uwagi dot. reprezentacji dziecka w postępowaniu karnym.

Podsumowanie

Przemoc psychiczna wobec dziecka może być różnie kwalifikowana prawnie, w zależności od przybieranej formy, intensywności i czasu występowania. Może także powodować różne skutki dla „naruszy-

ciała” dóbr dziecka, od mało ingerencyjnych środków stosowanych w procedurze „Niebieskie Karty” do poważnych konsekwencji na gruncie prawa karnego czy cywilnego.

The paper aims to depict the complexity of psychological maltreatment of children. From the legal standpoint, certain forms of psychological abuse may, on the one hand, constitute a prohibited act necessitating the commencement of criminal proceeding; on the other hand, they may constitute an infringement of personal interests of the child, thus justifying civil litigation. Psychological maltreatment could also be viewed from yet another perspective - if it occurs within family setting, it can be consistent with domestic violence, thus activating services operating under the “Blue Card” procedure.

Literatura

- Andrejew I. (1964), *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa: PWN.
- Ciepiły F. (2009), *Partnerstwo w rodzinie a prawnokarny kontratyp karcenia małoletnich*, w: *Partnerstwo w rodzinie*, J. Truskołaska (red.), Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 257–266.
- Dmowski S., Rudnicki S. (2011), *Najnowsze wydanie: Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa: LexPolonica.
- Filar M. (2010), *Komentarz do art. 189 k.k.*, w: *Najnowsze wydanie: Kodeks karny. Komentarz*, T. Bojarski (red.), Warszawa: LexPolonica.
- Gromek K. (2008), *Władza rodzicielska, Komentarz*, Warszawa: C.H. Beck.

- Kosek M. (2011), w: W. Stojanowska, M. Kosek, *Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza. Wykładnia. Komentarz*, Warszawa: LexPolonica.
- M. Szwarczyk (2010), w: *Najnowsze wydanie: Kodeks karny. Komentarz*, T. Bojarski (red.), Warszawa: LexPolonica.
- Michalska–Warias A. (2010), w: *Najnowsze wydanie: Kodeks karny. Komentarz*, T. Bojarski (red.), Warszawa: LexPolonica.
- Najnowsze wydanie: Kodeks karny. Komentarz* (2010), pod red. T. Bojarskiego, Warszawa: LexPolonica.
- Piórkowska–Flieger J. (2010), w: *Najnowsze wydanie: Kodeks karny. Komentarz*, T. Bojarski (red.), Warszawa: LexPolonica.
- Siwik Z. (2010), w: *Najnowsze wydanie: Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa: LexPolonica.
- Stojanowska W., Kosek M. (2011), *Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza. Wykładnia. Komentarz*, Warszawa: LexPolonica.
- Trocha O., *Kontratyp karcenia małoletnich po wprowadzeniu zakazu stosowania kar cielesnych (art. 96¹ KRiO) — analiza prawna*, www.fdn.pl

O AUTORZE

OLGA TROCHA — prawnik, absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego. Ukończyła aplikację prokuratorską przy Prokuraturze Apelacyjnej w Warszawie oraz Podyplomowe Studium Własności Intelektualnej na Uniwersytecie Warszawskim. Pracuje w Fundacji Dzieci Niczyje jako prawnik wyspecjalizowany w prawnej ochronie dziecka, współpracuje także ze Stowarzyszeniem Interwencji Prawnej, gdzie udziela porad prawnych związanych z pieczęcią zastępczą. Autorka publikacji i artykułów na temat prawnej ochrony małoletnich. Stale współpracuje z *Monitorem Prawniczym*.